

VESZPRÉMY LÁSZLÓ BERNÁT

„AZ ELSODORT FALU SZERZŐJE [...] NEM KONJUNKTÚRALOVAG”
SZABÓ DEZSŐ ESZMEISÉGÉNEK KÖVETKEZETESSÉGÉRŐL

Szabó Dezsőről megannyi kép él a magyar irodalomban és közéletben: az „ellenforradalomnak” odafekvő „kurzusíró”, megátalkodott zsidógyűlölő, esetleg éppen megalkuvást nem ismerő népi író, sőt tévútra került kommunista. Ha mindez még magában nem demonstrálná a rengeteg politikai szekértábor, melyekben Szabó életútja során sátrat vert, akkor a zsidóságról alkotott véleménye – ez az ő esetében örökkön terhelt és kínos kérdés – még szemléletesebben mutatja meg az életében követett irányzatok sokszínűségét. Szabó Dezső a századfordulót követően Székesfehérváron írt antiszemita cikkeket katolikus lapokba, majd a polgári radikális, szocialista körökhöz került közel. A tanácsköztársaság alatt kommunistának vallotta magát, ezt követően pedig a forradalmakat követő öndeklarált „ellenforradalom” neves támogatójává vált – kritikusan később orra alá is dörgölték szélkakasszerű viselkedését.¹ Pályájának egyetlen állandója liberalizmus- és kapitalizmusellenessége volt – nem akadt más pont, melyben kiegyezhettek volna a székesfehérvári katolikusok, a polgári radikálisok, a kommunisták és a fajvédők.² Ezen kapitalizmusellenessége határozta meg a zsidósághoz való hozzáállását is. „Forradalmi” Ady-nekrológiájában írta, hogy „kapitalizmus és szabad verseny halál a versenyre képtelen magyarnak”,³ és a húszas évekre mindössze a hangsúlyokat tette egyértelműbbé: „A zsidó imperializmus, a zsidó kapitalizmus ellen küzdünk”.⁴ Mindezek tekintetében torzító és egyoldalú az a kommunista, majd nemzeti radikális szemlélet, amely Szabó antiszemitizmusát egyszerűen rasszizmusként vagy „két faj harcaként” festette le. Igaz ez még akkor is, ha észben tartjuk, hogy Szabó Dezső a klasszikus antiszemitizmus judaizmusellenes tételeit is vallotta.⁵

¹ JUHÁSZ Gyula: *Szabó Dezsőhöz* [1919] = JUHÁSZ Gyula *Összes művei*, Akadémiai, Budapest, 1969, 240.

² Liberalizmus- és kapitalizmusellenes gondolatai végigkövetik Szabó pályáját, ennek pontos és részletes kimutatása azonban még kutatójára vár. Példának okáért érdemes összevetni Szabó székesfehérvári előadásait, a polgári radikális Huszadik Századba írt cikkeit, a Nyugat forradalmi számaiba készült írásait vagy az Ady-nekrológiáját, illetve a húszas évekbeli (az „ellenforradalmi” rendszert pártoló, majd azzal szakító) cikkeit. Ezekhez lásd Szócs Zoltán: *Szabó Dezső életének áttekintő kronológiája*, Szabó Dezső Emléktársaság, Budapest, 2000; SZABÓ Dezső: *Egyenes úton. Tanulmányok*, Táltos, Budapest, 1920; SZABÓ Dezső: *Két faj harca*, Szabó Dezső Emléktársaság, Budapest, 1996.

³ SZABÓ Dezső: *A forradalmas Ady*, Táltos Könyvtár, Budapest, 1919, 32.

⁴ SZABÓ: *Két faj harca*, 8.

⁵ Ezen kommunista értelmezés élharcosa Nagy Péter volt, a nemzeti radikális – és ezért nyilván apologetikus – nézet zászlóvivője pedig Szócs Zoltán. Nézeteikhez lásd Szócs Zoltán: *Előszó = Szabó Dezső vezércikkei a Virradatban*, szerk. Szócs Zoltán, Szabó Dezső Emléktársaság, Budapest, 1999; NAGY Péter: *Szabó Dezső*, Akadémiai, Budapest, 1964, 580. A kommunista Nagy nyilván nem akart fejet hajtani a kulturálisan jobboldali Szabó antikapitalista nézetei előtt, ezért a népi író „rasszizmusát” hangsúlyozta, noha valami hasonlóra tesz utalást korábbi részmonográfiájában: NAGY Péter: *Szabó Dezső az ellenforradalomban, 1919–1923*, Szépirodalmi, Budapest, 1960, 10. A MIÉP-hez kötődő Szócs pedig valószínűleg semmi kivetnivalót nem talált Szabó tökkeellenességében, ezért nem is emelte ki azt.

Tanulmányomban kísérletet teszek Szabó Dezső pályáján átívelő antiszemitizmusának – az író világnézetének tágabb kontextusát is figyelembe vevő – értelmezésére. Ezek mellett tekintettel vagyok a korabeli zsidó sajtóban Szabóval megjelent interjúkra, melyeket a szakirodalom eddig figyelmen kívül hagyott.

Szabó Dezső gondolkodásának mindvégig alapvető tételét képezte az a nézet, melyet *Az individualizmus csődje* című, a polgári radikális Huszadik Század hasábjain publikált esszéjében fejtett ki. Ezen tanulmánya szerint az egyéni boldogulást és anyagi önmegvalósítást hirdető individualizmus, illetve az azt megszüülő liberalizmus és annak gazdasági rendszere, a kapitalizmus megbukni készül a 20. század „felszabaduló”, „ős, kegyetlen vad ösztönei” előtt. Szerinte tehát ezeknek ellenpólusai – a szociális érzékenység, a kollektívizmus és a versenyellenesség – lesznek az új évszázad hívószavai.⁶ Szabó zsidósághoz való hozzáállását kapitalizmuskritikája határozta meg. Álláspontja ebből a szempontból pedig igencsak hasonlatos volt Jászi Oszkáréhoz, aki polgári radikálisként szintúgy a dualizmus nagybirtokos és nagytőkés rendszerének egyik pilléréként azonosította a zsidóságot. Jászi írásaiiban ezért olyan vadul és gyűlölettől habzóan támadta egykori felekezetét, hogy – Pelle János találó megfogalmazása szerint – ha az ember letakarná nevét írásai felett, azt is hihetné, nyilas propagandát olvas.⁷ Szabó Dezsőt azonban nem zavarta a közös pont, sőt kiemelten büszke volt rá: „Ütöm a zsidót». Jászi Oszkár is üti. És ez olyan kollaboráció, mely megnyugtat” – írta a Huszadik Század hasábjaira.⁸ Az erdélyi származású Szabó tőkeellenességének gyökerére már *Az elsodort faluban* is önkéntelenül utal, mikor a vidéken kallódó, nagyra hivatott, ám a zsidóság által a versenyben kíméletlenül elnyomott magyar értelmiség szenvedéseiről ír.⁹ Dacára annak, hogy őt magát Budapesten a zsidó sajtómágnás, Hatvany Lajos felkarolta, Szabó kevésbé volt hálás a sztereotipikus zsidó tőkésnek. Egy a „forradalmi” hónapok végéről származó anekdota szerint mielőtt elhagyta volna Hatvany házát, ahol vendégként lakhatott, még összehívta a cselédséget, hogy gyűjtsák rá „Dajcs elvtársra” a lakást.¹⁰

Könyvének antikapitalista értelmezését azonban már kortársai is megtették. A fiatal szocialista Ignotus Pál nagybirtokellenes csodaművet látott *Az elsodort faluban*,¹¹ Bálint Aladár, a Népszava kritikusja pedig még a kommün alatt jelentette meg dicséző véleményét a könyvről.¹² Hasonlóan méltatta a Szabó-mű forradalmi élet Palasovszky Ödön későbbi kommunista művész¹³ és az

⁶ SZABÓ Dezső: *Az individualizmus csődje*, Huszadik Század 1915/8., 81–94. Szabó antiliberalis és kollektivistá nézeteit már korábban is kifejtette, de ezen esszéje váltotta ki a legnagyobb vitát. Lásd VERES András: *Szabó Dezső újraértékelése*, Jelenkor 2013/1., 61–68.

⁷ PELLE János: *Jászi Oszkár*, Kairosz, Martonvásár, 2001, 229.

⁸ SZABÓ Dezső: *A magyar zsidóság organikus elhelyezkedése. Nyílt levél a Múlt és Jövő Szerkesztőinek*, Huszadik Század 1914. március, 60.

⁹ GOMBOS Gyula: *Szabó Dezső*, Püski, Budapest, 1989, 165.

¹⁰ NAGY Péter: *Szabó Dezső az ellenforradalomban...*, 12. (Hatvany eredeti családneve Deutsch volt.)

¹¹ IGNOTUS Pál: *Csiphkerőzsa*, Haladás 1947. május 29., 7.

¹² BÁLINT Aladár: *Új könyvek. Szabó Dezső: Az elsodort falu. Regény két kötetben*, Corvina 1919. július 20., 107–108 (kötetben lásd *„Mindenkinek újakra készül... Az 1918–19-es forradalmak irodalma. Szöveggyűjtemény, IV.*, szerk. József Farkas, Akadémiai, Budapest, 1959, 640–642). A recenzió kiemeli a „kis székely falu osztálytudatát”, szembeállítva azt a „református reakcióval”. Mindössze azt teszi hozzá futólag kritika gyanánt, hogy Ady bizonyára tiltakozott volna a „kiélezettebben jelentkező zsidókérdéssel” kapcsolatos megjegyzésekkel szemben.

¹³ PALASOVSZKY Ödön: *Az elsodort falu*, Ifjak Szava 1919. november 30., 13–14 és 1919. karácsony, 28.

októberista Molter Károly¹⁴ (utóbbi kiemelte a könyv „szívfacsaróan úrgyűlölő” jellegét), ahogy Szabót a későbbi baloldali sajtó is egyfajta „anonim szocialistaként” kezelte (például a Népszava 1926-ban „a század leghatalmasabb magyar regényeként” hirdette *Az elsodort falu*).¹⁵ Mindezzel pedig maga Szabó akkor is egyetértett, ha a szocialista („szociáldemokrata”) jelzőt maga csak 1913-ban propagálta,¹⁶ és később már elutasította.¹⁷ *Az elsodort faluról* a „forradalmi” hónapok alatt azonban így írt Kner Imre könyvkiadónak:

Ez a regény ezerszer forradalmibb, mint a nemzeti tanács, és teljesen, ordítóan az ő programja, sőt! Ez még a forradalommal szemben is a nép jogait követeli. A zsidósággal szemben éppen a program alapján, a minden faj egyenlő hozzájárása érdekében az élethez mer bátor és igaz szavakat hangoztatni, éppen a faji elfogultság, a pénz-imperializmus és ősi babonák ellen. Ez egy szükséges kritika azzal a fajjal szemben, mely, ha nem volna, nálunk kémiai úton kellene előállítani, de amelyet meg kell menteni önmaga bűneitől, s attól, hogy egy gőgös, elfogult pénz-feudalizmus legyen.¹⁸

Mikor Szabó Dezső a Nyugat és a Huszadik Század urbánusai¹⁹ ellen fordult, „megtérését” harsogva ünnepelte az „ellenforradalmi” sajtó. Voltaképpen nem volt ünnepelnivalójuk: Sza-

¹⁴ MOLTER Károly: *Szabó Dezső: Az elsodort falu*, Zord Idő 1919. október 16., 126.

¹⁵ Népszava 1926. február 24., 11 [hirdetés a lap alján]. A hirdetés kiemelte, hogy a regény legújabb kiadása a Népszava könyvesboltjában kapható. A pozitív szocialista értékelés további két háború közötti példait lásd: Szocializmus XII. kötet (1922), 44; K.G.: *A magyar középosztály és a zsidókérdés*, Népszava 1928. március 18., 11–12 (eszerint helyesebben látna „a magyar középosztály, ha vágya, bátorsága lett volna Szabó Dezső okos szavait mérlegelni és megszívlelni”); *Vádirat egy hitfelekezett, ítélet egy szellemi munkásréteg ellen!*, Népszava 1938. május 10., 4; *A nemzetgyűlés tetőpontját érte el a személyeskedés*, Népszava 1924. október 29., 6; *Hozzászólások*, Századunk 1930, 240. Utóbbi cikk szerint „*Az elsodort falu* [...] ha szociális megoldásokat nem is tudott adni, de meglepő erővel tudott rávilágítani a magyar élet jelenére, múltjára, őshibáira, szerkezetére és végtelen lehetőségeire. A szociális látóképesség olyan lehetőségeit nyitotta meg a magyar középosztály előtt, melynek az eredményei még csak most kezdenek igazán kibontakozni. A szociálpolitikai elméletekkel foglalkozó magyar ifjúságnak az összes magyarlakta területen Ady Endre és Szabó Dezső a főforrások. Ami a tíz éve uralomra jutott ellenforradalmat illeti, ez hamarosan megérezte, hogy *Az elsodort falu*ban a fajvédelem aprópénzére váltható gondolatok korántsem érnek fel azzal a veszedelemmel, amelyet a feudális arisztokrácia és a magas klerikus uralmára jelent e mű. S nemcsak ez, de egyéb munkái is nagy mementőt jelentenek a reakció és klerikalizmus felé.” Az átmenet éveiben hasonló hírokat pengettek nekrológaikban Haraszti Sándor és Losonczy Géza (Szabó „radikális, plebejus”, „romantikus, antikapitalista”), lásd Szabad Nép-újságkivágás (1947), MTA Könyvtára Kéziratár, Ms 2566/74.

¹⁶ SZABÓ Dezső: *A magyar protestantizmus problémája III.*, Nyugat 1913/14., 118–119.

¹⁷ A kérdést konkrétan nekiszegte a kolozsvári Új Kelet zsidó újság munkatársa 1925-ben: „[Kérdés:] Eszerint tehát ha jól fogom fel, ön szocialista. [Válasz:] Én szabódezsőista vagyok és az a véleményem, hogy a proletár és a polgár fogalmai nem zárják ki egymást. Nem a polgárokból proletárokat csinálni, hanem a proletárokból kell kispolgárokat. Ezért tartom a legdemokratikusabb államnak még ma is Franciaországot.” Igaz, ugyanebben az interjúban azt is kifejtette az író, hogy éppen 1913 óta vallja konzervensen ugyanazokat a nézeteket. *Beszélgetés Szabó Dezsővel antiszemitizmusról, cionizmusról, demokráciáról*, Új Kelet 1925. november 21., 8.

¹⁸ Idézi KNER Imre: *A könyv mestere*, Helikon, Budapest, 1969, 36.

¹⁹ Az urbánus kifejezést a harmincas évek magukat „szociálliberálisként” definiáló íróira használja az irodalom. Ebben a diskurzusban azonban vajmi kevésbé lehetne „liberálisként” utalni a Nyugatra, amely a „forradalmak” előtt és alatt ijesztő mértékben volt nyitott a legkevésbé sem liberális vagy kapitalizmus-barát szélsőbaloldali eszmékre. A deklaráltan antiliberális Huszadik Századra pedig végképp túlzás lenne a „szabadelvtví” kifejezést használni. Ezen tanulmány kereteit szétfeszíteném, ha itt felkutatnám a harmincas évek urbánus gondolatának gyökereit a húszas vagy egyenesen a tízes évek irodalmában. Így továbbiakban megelégszem az urbánus szó

bó már korábban is publikált antiszemita cikkeket, a kapitalizmusról alkotott elképzelése pedig szemernyit sem változott azóta, hogy fennhangon kommunistának nevezte magát.²⁰ Az, hogy korábbi polgári radikális és baloldali körei nem fedezték fel Szabó irányzata és a szintűgy antikapalista, antiszemita fajvédő eszmék közötti hasonlóságokat, csupán azt mutatja, hogy – Babus Antal irodalomtörténész megfogalmazásában – „amíg Szabó Dezső nem szegődött a keresztény kurzus szolgálatába, a baloldal elnéző volt vele is, regényével is. A kommün alatt még a hajdanában Tisza Istvánt ostorozó, a Huszadik Században rendszeresen publikáló zabolázhatatlan szilaj szövetségest látták benne, s szemet hunytak különcködési fölött.”²¹ Semmit sem kell hozzátenni a Népszava hasábjain 1920 márciusában megjelent kritikához, mely megérdemli, hogy szinte teljes egészében idézzem:

„Szabó Dezső író urat, akit most mindenfelől nagy élvezettel támadnak, nem ismerem, soha nem is láttam. De olvastam híres regényét, *Az elsodort falut*, amely a nyáron jelent meg, és ennek alapján megállapítottam már akkor, hogy Szabó Dezső elkeseredett, kétségbeesett fanatikusa a magyarság újjászületésének. Nálunk nem olvasnak az emberek könyveket – nyilván a kommün alatt [...] sem olvasta el író a Szabó Dezső érdekes, izgató támadását a régi és a háború előtti Magyarország ellen –, különben nem lepődött volna meg mostani szereplésén. Ő föl akarja rázni a magyarságot: megpróbálta kommunizmussal, megpróbálta az új politikai irányzat segítségével. Kegyetlenebb őszinteséggel még nem írtak a magyar középosztályról, a magyar papokról. Farcády Jenő tiszteletes úrhoz hasonló alak nincs az egész, »vallástalan« szocialista irodalomban – a magyar úri képviselőkről, a magyar tanítókról: az egész fajmagyar társadalomról; no meg a kapitalista zsidóságról. E regény szerzője fanatikus fajmagyar, fanatikus antiszemita volt már a nyáron is leplezetlenül, őszintén, amikor bolondultak érte, könyvét pergamenbe, fehér bőrbe köttették a lipótvárosi ifjú hölgyek. Hogy a komoly emberek (akik nem olvasnak könyvet) nem látták őt annak, aki volt: arról Ő nem tehet [...] Szabó Dezső *Az elsodort falu* szerzője nem volt, és ma sem konjunktúralovag; ő az igazi rohanó vad fanatikus.”²²

A kritika kiszólást tesz a „lipótvárosi” értelmiségiek ellen, akik nem látták meg Szabó zsidóellenességét. Ám az igazsághoz hozzátartozik, hogy a „lipótvárosi” Jászi Oszkár és Szabó Ervin vajmi kevésbé voltak felkészülve annak felismerésére, hogy akkori kollégájuk a jövőben elmozdulhat egy vérmesen antiszemita irányba. Önnön gondolatviláguk ugyanis szintűgy szélsőségesen zsidóellenes volt, hasonlóan kapitalizmus-kritikus alapokra építve.²³ Talán Szabó Dezsőre is igaz lehetett volna Ady Endre megjegyzése, melyet Prohászka Ottokárra tett,

használatával a magukat általánosságban liberálisnak nevező, ám szocialista gazdasági nézeteket valló körök esetében.

²⁰ *Az elsodort író. In memoriam Szabó Dezső*, szerk. Gróh Gáspár, Nap, Budapest, 2002, 101. Szabó hívei szerint csak azért fordult rövid időre a kommunizmus felé, mert naiv és szegény volt; amennyiben viszont a „naiv kommunistát” szerény anyagi eszközökkel rendelkező és a modern világ sodrásában magát nehezen feltaláló értelmiségiként definiáljuk, akkor minden bizonnyal magának Szabónak kell igazat adnunk, amikor így fordult egy író társához 1919 kora nyarán: „Mióta kommunista maga? Tegnap óta? Én régóta kommunista vagyok!” Hasonlóan fogalmazott 1919. márciusi levelében Babits Mihálynak, melyben „vörösterroristának” titulálta magát, lásd *Babits Mihály levelezése, 1918–1919*, szerk. Majorosi Gyöngyi – Tompa Zsófia, Argumentum, Budapest, 2012, 302.

²¹ BABUS Antal: *Fülep Lajos az 1918–1919-es forradalmakban*, Új Forrás 2002/7., 62–82.

²² *Különvélemény*, Népszava 1920. március 11., 4.

²³ GYURGYÁK János: *A zsidókérdés Magyarországon. Politikai eszmetörténet*, Osiris, Budapest, 2001, 485 skk.

mikor baloldali kollégái méltatták a püspök „progresszív” antikapitalizmusát: mint a költő írta, még nem tudhatják, mi süllhet ki a „jobboldali” versenyellenességből.²⁴

Mindenesetre tény, hogy Szabó Dezső az „ellenforradalom” idején egykori urbánus köreire támadt, mégpedig olyan haraggal, mellyel csak a régi alomtól elvert sértett ivadék ronthat egykori otthonára. Mindennek oka – ahogy arról ő maga is beszámol – egyéni sikerzésének hiányában keresendő. A Nemzeti Újság hasábjain 1920 októberében meglepő őszinteséggel vallotta meg, hogy szerény anyagi körülményei és kulturális elszigeteltsége miatt fordult szembe a régi Magyarország gazdasági berendezkedésével. Mint fogalmazott, még „nyomorult tanárként” megtapasztalta „Magyarország egész öngyilkos szociális politikáját”, ám szegénységében megkeresték őt „a Nyugat okos zsidói”, „és mondták: Miért hagyod némán a tehetségedet? Vágysz nyaranta külföldre és nincsen pénzed, tele vagy mondanivalóval és hallgatsz. Mi teret adunk neked, ahol kibeszélheted magad és pénzt adunk, hogy utazhass.”²⁵ A nyomorgó Szabó haragja abból fakadt, hogy magát többre hivatott írónak tartotta, és a tehetségéhez „tartozó” anyagi juttatásokat azonnal magáénak akarta tudni. Viszont ha fizetéshez jutott, azt azonnal elverte: több megemlékezés szerint is Szabó híresen rosszul bánt a pénzzel.²⁶ Kovács Dávid kiváló könyve szerint Szabó későbbi öngizolásának része volt, hogy magát a nacionalista irány által elhajtott, „kínjában” a zsidósághoz forduló íróként festette le. Kovács szerint Szabó világnézete mindig is az egyetemes emberi progresszió irányába húzott, ahogy maga Szabó írta, a „legszélesebb humanitás felé”.²⁷ Szabó utólag ezt úgy prezentálta, hogy tehetségére vak faja magára hagyta őt: „Bűnös, botor magyar faj, mikor szólsz úgy legjobb erőidhez, [mint a Nyugat szólt hozzám]!”²⁸

Szabó zsidóellenes antikapitalizmusára azonban a Nyugat nem volt vevő, és *Az elsodort falut* is lesújtó kritikával illette a lap munkatársa, Schöpflin Aladár²⁹ – az értékelés mindössze azért nem a Nyugat hasábjain jelent meg, mert Szabót 1919 novemberére már hírzárlat sújtotta a folyóiratnál.³⁰ Szabó az „ellenforradalom” első hónapjai során még megkísérelte „átállítani” Babits Mihályt és a Nyugat néhány prominens tagját az „ellenforradalmi” irány szolgálatába,³¹ majd mikor ezzel nem járt sikerrel, a lapra támadt; *Az elsodort falu* Ady-alakja, Farkas Miklós szavaival: „Meggzúntem lobogótok lenni”.³² A Magyar Írók Nemzeti Szövetségének

²⁴ ADY Endre: *Prohászka Ottokár Nagyváradon* [1903] = *Ady Endre Publicisztikai írásai*, I., Szépirodalmi, Budapest, 1977, 361–362.

²⁵ SZABÓ Dezső: *Levél a fiataloknak* [1920] = *Uő.: Tanulmányok és jegyzetek*, Táltos, Budapest, 1920, 10.

²⁶ BUDAI BALOGH Sándor: *Szabó Dezső Ludas Mátás-füzetei, 1934–1942*, Irodalomtörténeti Közlemények 1982/2., 209 skk.

²⁷ KOVÁCS Dávid: *Szabó Dezső nemzetszemlélete. A közösségi identitás változatai Szabó Dezső életművében*, Attraktor, Mária-ebesnyő, 2014, 39–41, 79, 147.

²⁸ SZABÓ: *Levél a fiataloknak*.

²⁹ [SCHÖPFLIN Aladár]: *Irodalom és művészet*, Vasárnapi Újság 1919. november 2., 340. A névtelen cikk íróját azonosította CHOLNOKY László: *Elsodort falu*, Pesti Futár 1919. november 28., 13.

³⁰ *Babits Mihály levelezése, 1918–1919*, 206.

³¹ TÉGLÁS János: *A vádlott: Babits Mihály. Dokumentumok 1918–19-ből*, Tótfalusi, Budapest, 1996, 123. A jobboldali sajtó egy időben valóban el tudta csábítani magát Schöpflint, illetve Kosztolányi Dezsőt is.

³² SZABÓ Dezső: *Az Elsodort falu*, Lazi, Szeged, 2011, 334–335. Szintúgy jellemző Szabó Nyugat-felfogására az a jelenet, amikor egy zsidó pénzt kísérel adni az elszegényedett Farkas Miklósnak, azzal a feltétellel, hogy többet nem ír a zsidóság ellen. Miklós erre így fakad ki: „És az én fajom? Én nem félhetek a fajomért? Az én fajom nem szenvedett eleget? [...] Igen, a tiétek is szenvedett, de most részeg kedvvel fizet a jelen. Mi a fizetése az

egyik ülésén Szabó deklarálta is, hogy a Nyugat irodalmi ellenpólusa akarnak lenni, a „legszelebb szociális gondolatot” képviselve „a legmodernebb kultúrával” egyetemben. „Mi a magyarság zsidói akarunk lenni” – fogalmazott.³³ Törekvéséhez végig asszisztált a hasonló pályát befutó Lendvai István: ő 1918-ban még Babitsnak könyörgött, hogy kapjon Nyugat-recenziót „szerencsétlen első kötetéről”, majd egy kommunista intermezzót követően heves antiszemitizmussal a lap ellen fordult, és meghirdette az „ellen-Nyugat” megalapításának szükségét.³⁴

Ahogy Kner Imrének írt levelében is kifejti, Szabó antiszemitizmusát „éppen a [forradalmi] program alapján”, versenyellenességének keretében képviselte, melyről *Az elsodort falunak* kapitalizmust és a zsidóságot minősítő részei tanúskodnak. Szabó felfogásának alapvető hibája, hogy a magyar gazdaság zsidó résztvevők által elért sikereit egyfajta „idegen” sikerként értelmezte (ezzel nem utolsósorban demonstrálva inkompetenciáját a legalapvetőbb gazdasági kérdésekben is). Csakis így juthatott arra a nézetre, hogy a hazai gazdasági és irodalmi élet sikeres zsidóit le kell törni, és – pénzügyi vagy kulturális kvalitásaiban nem definiált – „fajmagyarokat” kell a helyükre ültetni. Így természetesen efféle kérdések hagyhatták el ajkát: „Kiké lesz a szőlő bora, a kalász magva, kik állják körül a föld csecseit? Zsidók, zsidók, zsidók.”³⁵ Talán nem is kellene kifejteni, de alapvető tény, hogy egy zsidók által alapított hazai cég továbbra is magyar cég, ahogy egy zsidó származású magyar író is a magyar kultúrát gyarapítja, és nem a „zsidó nemzeti kultúrát”. Ráadásul a kultúra és a gazdaság versenyképességét is annak minősége határozza meg, és nem a „nemzetisége”. Erre az „ellen-Nyugat” körei is rá kellett döbbenjenek, mikor – Szabó szavaival – „tehetségtelen” írók jelentkeztek felhívásaikra, és éppen hogy csak fenn tudták tartani működésüket. Szabó Dezső így fogalmazta ezt meg *Szellemi életünk tragédiája* című, 1923-as cikkében:

A csalódás teljes volt és brutálisan lesújtó, mint a Kain dorongja. Politikai, társadalmi és szellemi életünk sohasem volt színvonaltalanabb, mint az utolsó három év alatt. Szellemi életünkben sohasem volt korlátlanabb úr a tehetségtelenek irtózatosszolidaritása, mint ez utóbbi években.³⁶

én fajomnak? És ezt nem szabad kiüvöltölni?” Regényalakja, Farkas visszautasítja a zsidó pénzét. Még ha Szabó Dezső kapott is ilyen kérést (a könyv megírása és kiadása korábbi, mint a Nyugattal való szakítás időpontja), akkor sem valószínű, hogy ne írhatta volna le véleményét bizonyos keretek között a „zsidó tókról” (ahogy például a Huszadik Század is tolerálta antiszemitizmusát). A magyar közélet holokauszt előtti sajátossága, hogy még az elméletben „liberális”, urbánus körökben is megfogalmaztak ma már antiszemitának számító nézeteket – ennek remek példája éppen a Nyugat főszerkesztőjének, Ignótus Hugónak válasza a Huszadik Század 1917-es körkérdésére: *A zsidókérdés Magyarországon. A Huszadik Század körkérdése*, Társadalomtudományi Társaság, Budapest, 1917, 93–94.

³³ TÉGLÁS: *I. m.*, 200.

³⁴ *Babits Mihály levelezése, 1918–1919*, 105 (recenzió); BUDAVÁRI László: *Zöld borsevizmus. A nemzetietlen nyilas-mozgalom hűségese és döbbenetes képe*, Nemzeti Élet, Budapest, 1941³, 59-60 (kommunista intermezzo); *Gondolat* 1919/3. és 1919/8. szám (a Nyugat ellen fordulás).

³⁵ SZABÓ: *Az elsodort falu*, 334.

³⁶ SZABÓ Dezső: *Szellemi életünk válsága* [1923] = Uő.: *Panasz. Újabb tanulmányok*, Ferrum, Budapest, 1923, 39. Természetesen ez nem feltételezi, hogy a Szabó által sértetten idézett „vád”, miszerint a zsidóság úgymond „általánosan tehetséges” s a magyarság pedig nem, igaz lett volna: a humán tehetség vajmi kevésé kötődött és kötődik a származáshoz.

Hasonló megállapításokra jutott a magyar szellemi élet „zsidótlanításának” két másik előjárója, Tormay Cécile és Lendvai István is. Tormay arra panaszkodott, hogy még állami támogatás mellett is alig tudja fenntartani lapját, a *Napkeletet*,³⁷ Lendvai pedig így fakadt ki, miután levelesládáját rendszeresen megtöltötték a „fajmagyar”, de silány jelentkezők művészeti alkotásai: „Lelkes magyarnak lenni kiváló dolog [...] de még nem művészet.”³⁸ Ezzel ironikus módon igazat adott annak a baloldali ellenzéki cikknek, mely *Zsidó kultúra vagy magyar kultúrátlanlanság* címmel azon ironizált, hogy a kultuszminiszter nem tudja „hivatalosan elrendelni”, hogy „Szomoró Dezsőtől és Szép Ernőtől tehetségük megvonassék [...] és helyettük [...] az *ÚJ NEMZEDÉK* főmunkatársai legyenek tehetségek”.³⁹

Ám a későbbi lesújtó véleményét megelőző években – 1920–23 között – Szabó Dezső szintúgy szószólója volt a magyar kulturális elit erőszakos átrendezésének. Szekfű Gyula ítéletével egyetértve – aki 1922-ben komplett tanulmányt szentelt a magyar lelki alkat kapitalizmussal való összeegyeztethetlenségének⁴⁰ – Szabó kifejtette, hogy a magyar nép „elátkozott királyfi-lelkével” nem volt képes helytállni „a demokrata versenyben”. A versenyellenesség nemzeti karakterbe ágyazásának ilyen irodalmi példáját talán még senki sem adta:

Nézd meg, kik vezetnek a politikában, irodalomban, kereskedelemben, művészetben, kik a hivatalfőnökök, kiké az uralkodás és az élvezet. Német, szláv és zsidó magyaroké. Mert ezek a versenyképes, erős, közepes emberek. Egy könyvet olvas, tíz könyvnyit ír belőle, száz könyvnyit beszél. A magyar a mélyére süllyesztett kincsekkel duzzogva kullog félre, mint egy orron ütött kutya. Erős akarat, közép tehetség: ez a demokrata típus, kérges szívvel és kérges arccal. A magyarnak mindig kell valaki, aki szeresse, biztatgassa, elismerje, másképp elbitangol, elzüllik. Nincs magányosabb szomorúság a világon, mint egy magyar tehetség! Miénk a vér ömlése, a bezúzott homlok, a nehéz munka birkózása s hozzánk botlott kis ügyeseké a tejfel. A magyar a világtörténelem legnagyobb balekja és ez sohasem lesz másképp.⁴¹

A fentiek tekintetében Szabó célja a következő volt: „Meghódítani az egész életet, úrrá tenni a rablott, balek magyart minden piacon, minden versenyen. [...] Egy új, minden eddiginél belsőbb és mozdítóbb forradalmat fűjni tüzes széllel az izmokba.”⁴² Az érvényesülés eszköze tehát Szabó felfogásában nem a tehetség és a tisztességes munka, hanem a kisebbségek (ez esetben a „fajmagyarok”) erőszakkal való kiemelése és előnyökhöz juttatása a szocialista társadalmi igazságosság jegyében. Elgondolásának újabb hibája volt – hogy Gyurgyák Já-

³⁷ Tormay Cécile levele gróf Klebelsberg Kunónak, 1923. február 16., Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, Levelestár; Tormay Cécile levele Lendvai Istvánhoz, 1927. február 20., másolat a szerző birtokában. (Érdekes, hogy utóbbi levelében Tormay a *közlemény* kifejezést „kö-zlemény”-ként választotta el.)

³⁸ Lendvai István levele ismeretlennek, 1920. január 9. (másolat a szerző birtokában).

³⁹ *Az ellenforradalmi rendszer baloldali sajtójáról, 1919–1932*, szerk. Márkus László – Vásárhelyei Miklós, MÚOSZ, Budapest, 1975, 74.

⁴⁰ SZEKFI Gyula: *A magyar bortermelő lelki alkata*, Minerva, Budapest, 1922.

⁴¹ SZABÓ: *Az elsodort falu*, 95.

⁴² *Uo.*, 181.

nos és Ungváry Krisztián egyéb témákban hozott történelmi ítéleteit parafrázeáljam⁴³ – az elképzelés, miszerint az etnikai magyarság lelki alkatából következően képtelen a tisztességes versenyre, és ezért erőszakos társadalompolitikai beavatkozásokkal kell pozíciókhoz juttatni. Szabó elgondolása – amely lényegében a fajvédelem alapvető tézise is volt – egyszerre volt pesszimista és lelcicsinylő a magyarság képességeivel szemben, továbbá a kevésbé versenyképes, ám „fajmagyar” elemek kiemelésével minőségromboló a kulturális és gazdasági életben. Társadalmi nézetei voltaképpen olyan keveset változtak polgári radikális, majd kommunista időszaka óta, hogy még egy 1921. novemberi előadásában is el kellett háritani a marxizmus vádját: a „fertelmes történelmi hullát”, a „szabadverseny-demokráciát” ostromozva arról beszélt hallgatóságának, hogy „ennek a burzsoádemokráciának, ennek a kapitalista gögnek – *ne tessék félni, kérem, nem kommunizmus az, amit itt beszélek* – el kell tűnni örökre a föld színéről”.⁴⁴

S hogyan képzelte el Szabó Dezső a zsidóság kiszorítását a számára fontos területekről? Személyes példájánál maradván gyakorta követelte a zsidó származású magyarok vagyonának elkobzását és újraosztását, többek között nyomorgó magyar írók megsegítésére⁴⁵ – talán így akarta gyakorlatba ültetni elvét, miszerint „a hazáért jóllakni kell”, nem pedig éhezni.⁴⁶ Mindez különösen pikáns annak tekintetében, hogy Szabó az ellenforradalom alatt állami támogatásból járta az országot előadásaival⁴⁷ – igaz, ez is csak korábbi gyakorlatának folytatása volt, hiszen a tanácsköztársaság alatt a legjobban fizetett írók közé tartozott.⁴⁸ Regényének alakjaival azonban már vészjóslóbb dolgokat mondatott ki az író. *Az elsodort falu* főhőse, Bójt-he János konzekvens példáját adja az antiszemita versenyellenességnek: világháborús szakaszvezetőként az első sorba küldi a zsidókat a fronton, hogy ők haljanak meg a magyarok helyett. Hajmeresztő jelenete a könyvnek, amikor János észreveszi, hogy egy márványtömb agyon készül nyomni egy mit sem sejtő zsidó vállalkozót egy ungvári építkezésen, de direkt nem szól neki; a zsidó tőkés szörnyhalálát Szabó „bosszúálló igazságnak” nevezte.⁴⁹

Az eddig idézett példák Szabó Dezső szépirodalmi tevékenységéből származnak, azonban a húszas évek legelején tartott közéleti előadásainak még szélsőségesebb példái is fennmaradtak. A debreceni Oláh Gábor undorodva jegyezte fel naplójába: Szabó felszólította „a piszok zsidókat”, hogy „takarodjanak ki Palesztinába”.⁵⁰ Szabó a zsidók kitelepítését másutt is propagálta, azonban a szociálisan érzékeny újraelosztás jegyében még hozzátett egy fontos kitétel: „Menniök kell, [de] a háború [alatt szerzett] milliók itt maradnak s azonfelül a zsidó vagyon bizonyos százaléká,

⁴³ Gyurgyák hasonló megállapításokra jutott Lendvai István esetében: GYURGYÁK János: *Magyar fajvédők*, Osiris, Budapest, 2012, 163–164. Ungváry a – hasonló antiszemita társadalmi igazságtétel elvén működő – *numerus clausus*-törvény kapcsán beszélt az egyetemek „hülyékkel való elárasztásáról”, mint a tanulmányi eredmények származási tényezők alá vetésének eredményéről: UNGVÁRY Krisztián: *Jovialis antiszemita és gyenge kultúrpolitikus? – tovább folyik a vita Hóman Bálintról*, mult-kor.hu 2016. február 5., <http://mult-kor.hu/jovialis-antiszemita-es-gyenge-kulturpolitikus---tovabb-folyik-a-vita-homan-balintrol-20160205>.

⁴⁴ „*Ennek a világnak véget kell érnie...*” Szabó Dezső előadása, Világ 1921. november 23., 6 (az én kiemelésem). Vö. DÓCZY Jenő: *Szabó Dezső, az ellenforradalmár*, Nyugat 1921/3.

⁴⁵ SZABÓ Dezső: 1918. március 15. [1921] = *Szabó Dezső vezércikkei a Virradatban*, 121–127.

⁴⁶ *Szabó Dezsőt kétévi börtönre ítélték*, Népszava 1923. november 22., 7.

⁴⁷ Az előadásokról szóló saját kezű beadványának egy példányát lásd Hadtörténelmi Levéltár, Eln. C. 1920, 101240.

⁴⁸ *Az elsodort író*, 107.

⁴⁹ SZABÓ: *Az elsodort falu*, 194, 219–220.

⁵⁰ OLÁH Gábor: *Naplók*, Kossuth Egyetemi, Debrecen, 2002, 245.

40-50 százaléka [...] esetleg 95, esetleg 100 százaléka.”⁵¹ Mindez azonban még az emberségesebb példák közül való. Kecskeméten Szabó „a zsidók gyökeres kiirtásáról” beszélt, Budapesten „a zsidó faj teljes letöréséről”, Balassagyarmaton a magyar vidék „zsidóktól való megtisztításáról”, Székesfehérváron pedig nemes egyszerűséggel arról, hogy „le kell ölnünk a zsidókat”.⁵² Utóbbi beszéde olyan erőszakos volt, hogy még az élesen antiszemita Prohászka Ottokárt is felháborította.⁵³ Szabó egy interjújában kifejtette, hogy a zsidóság ellen „szóval, tettel, pogrommal és minden egyéb eszközzel való harcolásunk is jogos, sőt természetes”,⁵⁴ az általa szerkesztett újság pedig jó antikapitalista orgánumnaként „valami különös csudáról” álmodozott, „vagy pogromról”, „ami a félmilliónyi magyarországi zsidó kereskedőt egy szálíg megsemmisítené”.⁵⁵ Tekintve, hogy ezekben az években zsidók százait verték és gyilkolták meg ébredő zavargók országszerte, Szabó Dezső szavai különösen felkavaróak. Szabolcsi Lajos, az Egyenlőség szerkesztője és a Pesti Izraelita Jogsegély Iroda alapító tagja fel is jegyezte, hogy rengeteg panaszlevél érkezett szervezetükhöz Szabóval kapcsolatban.⁵⁶ Az iroda tagjai ekkor nagyra törő – és talán naiv – döntést hoztak arról, hogy Szabó „megérett arra, hogy eltűnjék a magyar közéletből”.⁵⁷

A Szabó Dezső által teljes mértékben kiérdemelt felekezeti támadások jogi és publicisztikai irányból is érkeztek. Míg Székely Ferenc, a jogsegélyiroda tagja levélben szólította fel Magyarországi Területi Épségének Védelmi Ligáját, hogy zárja ki sorából a pogromra uszító írókat,⁵⁸ addig az Egyenlőség sorban közölte a Szabót „tört villogtató, vért kívánó gyilkosnak” nevező cikkeket. A lap nem finomkodott a szavakkal: Szabó Dezső „lehet próféta a maga szűkebb társaságában vagy a tükör előtt, de [...] mi olyan embernek ismerjük és látjuk, aki ártatlan és védtelen emberek lemészárlására bujtogatott”. „Az *Egyenlőség* egyetlen száma többet használ ennek az országnak, mint Szabó Dezső valamennyi írása” – tette hozzá a lap.⁵⁹ Szabó ellen református lelkészek és Rákosi Jenő katolikus író is nyilatkozott tettek,⁶⁰ Mezei Ernő neológ író pedig felhívta a hatóságok figyelmét arra, hogy Szabó a tanácsköztársaságtól vette fel *Az elsodort faluért* járó hatalmas jogdíjat, melyet azóta sem fizetett vissza.⁶¹ Szabó Dezső válaszul beperelte Szabolcsi Lajost, Mezei Ernőt, és felszólítást tett közzé az Egyenlőség betiltására.⁶²

⁵¹ SASS Irén: *Három portré. Szabó Dezső, Rákosi Jenő, Herczeg Ferenc nyilatkozata*, Múlt és Jövő 1920. március 5., 8–9.

⁵² Kecskeméti beszéde: SZABÓ Dezső: *Azért, mert én egy-két zsidót utálok?*, Szabó Dezső Emléktársaság, Budapest, 1997, 4. Budapesti szavait idézi ZINNER Tibor: *Az Ébredők fénykora, 1919–1923*, Akadémiai, Budapest, 1989, 60. Balassagyarmati és székesfehérvári felszólalásai: *Székesfehérvár, Balassagyarmat, Egyenlőség*, 1922. november 4., 2; *A gyilkos, Egyenlőség* 1921. február 5., 2.

⁵³ PROHÁSZKA Ottokár: *Soliloquia*, II., Szent István Társulat, Budapest, 1929, 3. „*Furioso oratore*”, őrzöngő szónok – írta róla a püspök, aki „szidta a zsidót”, hogy azt „agyon kell ütni”. Prohászka ezzel kapcsolatban vallomást tenni azonban már nem volt hajlandó a későbbi Szabó–Szabolcsi-perben, lásd *Hírek, Egyenlőség* 1923. május 5., 13.

⁵⁴ SASS: *Három portré*.

⁵⁵ *Élet és Irodalom* 1923. április 25., 16.

⁵⁶ SZABOLCSI Lajos: *Amnesztia, Egyenlőség* 1923. június 2., 5–6.

⁵⁷ Lásd *Székesfehérvár, Balassagyarmat*.

⁵⁸ Magyar Zsidó Levéltár, 90.112. 163. sz. dokumentum.

⁵⁹ *A gyilkos; Hajsza az Egyenlőség ellen, Egyenlőség* 1921. február 26., 1.

⁶⁰ *Szabó Dezsőről egy másik Szabó Dezső, Egyenlőség* 1920. július 3. 10; *Keresztény válasz Szabó Dezsőnek, Egyenlőség* 1921. március 19. 7; SASS: *Három portré*.

⁶¹ *Székesfehérvár, Balassagyarmat*.

⁶² Erről hírt ad a *Hazánk* 1921. február 20-i száma. A perrel lásd még *Magyarság* 1921. július 17., 9; *Magyar Hírlap* 1922. november 3., 2.

Noha Szabolcsi később úgy értékelte, hogy az Egyenlőség pere „térítette le” Szabó Dezsőt antiszemita útvjáról, az igazság az, hogy Szabó továbbra sem változott, és következetesen tartott antiliberális téziseinél. Holmi sajtópernél sokkal nagyobb változás állt be az ország közéletében: a Teleki Pál-éra keresztényszocializmusát Bethlen István konzervatív-liberális időszaka követte, mely a nagytőke és a nagybirtok szövetségére építve megkísérelt leszámolni a jobboldali szélsőségekkel. Szabó hirtelen ellenzékben találta magát, és teljes figyelmét a kormány ellen fordította, amely viszont felkészülten fogadta a szélsőséges szociális demagógiával operáló írórt.⁶³ A kormány sajtó Szabó Dezső „októbrizmust tenyésztő” lapját, az Élet és Irodalmat rövidesen rombolóbbnak ítélte, mint a Népszavát,⁶⁴ majd 1922 telén utasították a tanácsköztársaság által folyósított támogatás visszafizetésére, végül pedig 1923 telén ítélték hatalmas pénzbüntetésre.⁶⁵

1922-es ügyének bírságát végül Rik Ödön, Szabó lapjának kiadója előlegezte meg az író számára. Ehhez az ügyhöz kapcsolódik Szabó Dezső korát megelőző *mediahoaxa*, melyet később csak románvá válásának álhíre utasíthatott maga mögé. Szabó bejelentette, hogy adóságait egy – nem létező – zsidó mágnás, Fellner Sándor fizette ki, a maga esetében váltva így valóra regényhősének, Farkas Miklósnak történetét. Így szólt Fellnernek írt fiktív köszönőlevele:

Csodálatos levele talán az én sok vihart látott, sok veszteségű életemnek mégis a legmélyebbre ható eseménye volt. Valami szavakba nem foglalható megszegyenülést s egy végleges vereséget éreztem. [...] Ön, a zsidó, tagja annak a fajnak, mely ellen négy év óta könyörtelen harcot viselek, azt mondja nekem: a Szabó Dezső művei magyar értékek, emberi értékek. Ő gyűlölettel harcolt ellenem és én erre azzal felelem, hogy testvéremnek vallom abban, amit emberi érték gyanánt teremtett. [...] Nyakamba vehetném a világot, ha Ön, a megbántott, megütött zsidó, nem szólna hozzám: én, akit üldöztél, visszadam neked otthonodat, melyet azok akarnak elvenni tőled, akiknek érdekében engem üldöztél. [...] Mély meghatottsággal mondok köszönetet, mikor ajánlatát elfogadom.⁶⁶

Szabó végül azt fűzte a cikkhez, hogy szerinte a zsidó mecénás jóindulatából okulnia kell a közéletnek, és ezért hozta a levélváltást nyilvánosságra: „Hülye vagy gazember, aki ennek [...] egyetlen tanulságát nem látja”.⁶⁷ A konzekvenciákat pedig mind az antiszemita, mind a zsidó sajtó levonta: az ébredők lapjai dühöngve próbálták előteremteni Fellner Sándort, amiért az „a zsidóság nevében megvesztegette Szabó Dezsőt”,⁶⁸ Szabolcsi Lajos pedig hosszasan szerkesztőségi cikkben „bocsátott meg” az írónak. Mint írta, „az új Szabó Dezsőnek”, „a bánkódó, megszegyenült, megvert embernek” „amnesztia” jár, „mert a Biblia példabeszédes törvénye azt parancsolja, hogy az éhező ellenségnek kenyeret kell adni”. Sorai így folytatódtak:

⁶³ Szöcs: *Szabó Dezső életének áttekintő kronológiája*, 30.

⁶⁴ Nagy: *Szabó Dezső az ellenforradalomban*, 146.

⁶⁵ Petőfi Irodalom Múzeum [a továbbiakban: PIM], V.4518/4, 1–3.

⁶⁶ *Szabó Dezső levele Fellner Sándorhoz*, Élet és Irodalom 1923. május 25., 31–34.

⁶⁷ Uo.

⁶⁸ *Nem azonosak*, Egyenlőség 1923. június 2., 4. Szabó Dezső „zsidó megvesztegetésének” esetét felemlgette az Ifjú Erdély Szabó Dezső-száma is: Ifjú Erdély-újságkivágás, 1939, MTAK Kézirattár, Ms 2566/72.

„Ha Fellner úr, akit nem ismerünk, ezt megtette, ő is így gondolkodott, midőn segítséget nyújtott Szabó Dezsőnek, aki a Fellnerek fajtáját számtalan cikkben, beszédben és röpiratban a földig gyalázta, üldözte és mocskolta. [...] Mi Fellner Sándoron túl a magyar zsidóságot nézzük, melynek heroizmusa, erkölcsisége, hazaszeretete e szomorú években tündöklő fényvel ragyog. Vajon látják-e már, miről valaha könyveket fognak írni: hogy ez a zsidóság éppen az üldözés korszakában milyen nagy, milyen erkölcsös, milyen magyar tudott lenni! [...] Most Szabó Dezső megszegyenülten bevallja, hogy íme, így fizet a zsidó. Erre azt mondjuk: az egész magyar zsidóság ugyanígy viselkedik ellenségeivel szemben négy év óta.”⁶⁹

Hozzátette, hogy Szabó Fellnernek írt levelével „ki kéne plakátolni a várost”, hiszen ez lenne „a történelem valódi igazságszolgáltatása”. Ekkorra azonban Szabó lerántotta a leplét viccéről: Fellner Sándor – vallotta meg egy, az Élet és Irodalom hasábjain publikált húszoldalas „nekrológban” – sohasem létezett, és a kitalált történettel mindössze a magyar kulturális élet siralmas állapotaira akarta felhívni a figyelmet.⁷⁰ Ironikus módon a sajtó kommentár nélkül hagyta az esetet – a fajvédő lapok vagy az Egyenlőség a „felfedést” követő számainak olvasásából nem derül ki, hogy Fellner Sándor kitalált személy volt. A cikk megírása inkább volt fricska és kritika a kiforró Bethlen-rendszerrel szemben, mint „filoszemita” vagy „zsidó pénzen vett” deklaráció. Szabó – saját szavaival élve – egyszerűen „hülyét” csinált a közélet jelentős részéből, mely zsidó és antiszemita oldalról is hajlamos volt egysíkúan, identitáspolitikai terén értelmezni olyan jelenségeket is – mint például az antikapitalizmus és a liberalizmusellenesség –, melyek alapvetően felekezettől és etnikumtól függetlenek voltak.

Annyi azonban igaz, hogy Szabó fegyvereit 1923-tól fogva a „neobarokk” rendszer ellen fordította, és bizonyos mértékben visszavett liberalizmus-kritikájának antiszemita éléből. Az éveken át húzódó Szabó–Szabolcsi-ügyet peren kívüli közös megegyezés zárta le,⁷¹ és az író egy nyilatkozatban valóban közölte, hogy „revideálta régi állásfoglalását”, és „eljutott arra a magaslatra, amelyen belátta, hogy a nemzeti egység minden felekezeti árnyalat egybeforrásában valósul meg”.⁷² Következő peréhez, melyet az állam jellemző módon hazaárulás vádjával indított ellene szocialista ízű cikkeiért, már ugyanazt a zsidó ügyvédet, Gál Jenőt fogadta fel, aki nemrég még Szabolcsi Lajost és Mezei Ernőt védte vele szemben. Ügyvédjének – az indokot kétségtelenül megszépítve – elmondta, hogy „az *Elsodort falut* is voltaképpen azért írta meg, hogy az összetartás jelentőségét és a magyar földhöz való ragaszkodásnak mindenkire érvényes kiterjesztését dokumentálja.”⁷³ Mint mondta, a zsidóság mély magyarsággal értette meg az ő szenvedéseit, és ezért végre egymás mellé kerülhettek a magyar kultúra szabadságáért folytatott harcukban. „Talán ez lesz a megváltás a magyarság számára” – tette hozzá.⁷⁴

De hogy mindez mennyire nem jelentett változást gondolkodásában, azt *Rokamból-romantika* című 1923-as cikkének következő sorai bizonyítják:

⁶⁹ SZABOLCSI: *Amnesztia*.

⁷⁰ SZABÓ Dezső: *Fellner Sándor halála*, Élet és Irodalom 1923. június, 1–20.

⁷¹ *Hírek*, Egyenlőség 1923. május 5., 13.

⁷² *Ahik a zsidóság igazát védték. Híres zsidó ügyvédek és védők emlékei a nagy zsidópörökről*, Egyenlőség 1924. december 20., 12.

⁷³ *Uo.*

⁷⁴ *Szabó Dezső az Egyenlőség útján köszönetét fejezi ki Gál Jenőnek*, Egyenlőség 1924. február 23., 5.

Tévedtem én is, mások is a jóhiszeműek közül. [...] A zsidókérdés csak egy része a magyar demokrácia problémájának. A feudális, klerikális, commercial-indusztriális kapitalizmus viszonya a dolgozók tömegéhez, [...] a munka kizsákmányolásának intézményes megszüntetése: ez az egyetemes probléma. Ha egyszer megvalósítjuk ezt a magyar demokráciát, ha egyszer lehetetlenné teszünk intézményeinkkel minden kizsákmányolást: akkor a zsidókérdés és minden faji kérdés önmagától elesik.⁷⁵

Gondolkodásának konzekvensségét mutatja, hogy ugyanezt fejtette ki 1937-ben, mikor osztályellenes izgatásért ítélték el egy kiadványáért, melyet a stílusosan elnevezett Ludas Máttyás Füzetek sorozatában jelentetett meg. *A szélsőségek rendszere* című, mások materiális előnyeit maga és sorstársai számára vindikáló írásában arról beszélt, hogy a „főtisztelendő, méltóságos, kegyelmes és zsidó urak” pezsgőznek, kocsikáznak, bárókba járnak és ékszereket viselnek, míg „a magyar parasztság százezrei szűkös rögökkel vagy földetlenül [...] kenyértelen vak életben tántorog, ápolja, szereti, élteni az urak földjét”.⁷⁶ A cikk okán született ítélet helyesen állapította meg, hogy Szabónak a gazdagok javait irigylő és kisajátítani akaró cikke alkalmas az indulatkeltésre, azonban célt tévesztett, mikor az írást antiszemitanak is minősítette. Ilyen értelemben igaza volt az írónak, aki úgy védekezett, hogy nem a zsidókat, hanem a gazdagokat tekinti ellenségeinek, felekezettől függetlenül: „Írásomban *nem a szegény zsidókról* szóltam, hanem a gazdag bankigazgatókról és nagyiparosokról, akiknek túlnyomó többsége már régen katolikus, unitárius, református, görögkeleti, szóval minden, csak nem zsidó”. „Ő mindig elítélte az antiszemizmust” – tette hozzá – „azonban hitte az[t], hogy a zsidókérdést elhallgatni nem lehet. A hosszúnapokon nem ő csoportosította úgy a budapesti utcákat, hogy azoknak gazdasági élete e zsidó ünnepek alatt teljesen megbénult” – jegyezték fel szavait a bíróságon.⁷⁷

Noha későbbi nyilatkozata, miszerint az „ellenforradalom” éveitől nem tett antiszemita nyilatkozatokat, nem állta meg a helyét,⁷⁸ tény, hogy 1923-tól fogva zsidóellenes kiszólásai mérséklődtek – igaz, csupán a német származású magyarok rovására. Mindennek külpolitikai, illetve – a harmincas évek újracsatolási hevíteiből fakadóan – szociálpolitikai okai voltak. Szabó az antiszemizmusra ekkor már a „sváb meggazdagodásról” való figyelemelterelésként

⁷⁵ A kötetben megjelent verziót idézem: SZABÓ DEZSŐ: *Rocambol-romantika* [1923] = Uő: *Az egész látóhatár*, I., Püski, Budapest, 1991, 494–495.

⁷⁶ SZABÓ DEZSŐ: *A szélsőségek rendszere*, Ludas Máttyás-különnyomat, Budapest, 1937, 6.

⁷⁷ *Szabó Dezsőt izgatásért egyháznapi fogháza ítélték*, Népszava 1937. október 9., 6; PIM, V.4518/4/32.

⁷⁸ A nyilatkozatot idézi BUDAI BALOGH Sándor: *Szabó Dezső ismeretlen naplója*, Irodalomtörténeti Közlemények 1985/6., 707. Az állítás ékes cáfolatául lásd például a zsidókat hevesen támadó *Virrasztó Koppány* című 1937-es írását, mely miatt feljelentés is tetek ellene. A korszak igazságszolgáltatására jellemző azonban a főügyész véleménye, aki a következőkkel vetette el a vádindítás gondolatát: „A gyanúsított fejtegetései jóllehet itt-ott útszéli kifejezésekkel tarkítottak, [ám] magas színvonalú bölcsészeti megállapítások, amelyek, ha néha merészek és élesek is, gyűlölet felkeltésére nem alkalmasak. Gyűlölet felkeltésére a szidalom, a becsmérlés, való tények elferdítése, túlzása vagy ríktó színezése [...] alkalmas. A gyanúsított fejtegetéseinek elsősorban gondolatokat ébresztő hatása van, s a publicisztikában szokásos módszerektől és színvonaltól el nem tér. Megállapításai nem igaztalanok és nem célzatosak; ilyen megállapításokat már zsidók is tettek önmagukról. Sőt azt is lehetne mondani, hogy első pillanatra a zsidóságra nem hízogó megállapításai tulajdonképpen a zsidóság nagy ellenálló erejét, faji öntudatosságát s a fajok harcában bizonyos felsőbbrendűségét ismerik el.” PIM, 4518/4/21.

tekint: a fajvédők a zsidókat szidják, miközben a valódi ellenfél már rég a németiség. „A zsidó imperializmus elől szaladó” magyar a Dunába ugrott, a fajvédők pedig „bedobtak a fuldoklónak egy pár német virslit és egy pohár bajor sört” – dühöngött Szabó.⁷⁹ Ezt a gondolatmenetet követve 1938-ban, az első zsidótörvényre reagálva kiadott, *Az antijudaizmus bírálata* című vitairatában a zsidóellenességet már úgy festette le, mint „az ucca ordítása, kalandorok és kloákagladiátorok offenzívája”, mellyel a sokkal veszélyesebb sváb betolakodókról terelik el a figyelmet. Svábokat gyűlölni zsidók helyett semmivel sem jobb megoldás, bár igaz, hogy Szabó svábfóbiája erős náci- és nyilasellenességgel párosult. Pamfletjében a zsidóüldözést „egy jóvátehetetlen gaztény orgyilkos tervének” hívta, a *numerus clausus*t pedig a magyarság vesztekének.⁸⁰ Szavai átütőbb erővel hathattak volna, ha hozzáteszi, hogy a törvény egyik legnagyobb támogatója eredetileg éppen ő maga volt.

Ennek ellenére más nyilvános megszólalásaiban is szembement a zsidóellenességgel. Mikor 1927-ben egy pécsi előadása végére érve tósztolni kezdtek, egy fiatal így szólalt fel: „Üríttem poharam Nagy-Magyarországra, kizárva minden nem idevaló, gaz zsidó nációt.” Szabó Dezső ekkor menten rátámadt: „Fiatalember, illet az *én* asztalomnál nem engedek mondaní. Máskor vigyázzon jobban magára!”⁸¹ Szombati Sándor zsidó újságírónak azt nyilatkozta 1934-ben, hogy „a legszebb, a legharmonikusabb és a legbensőségesebb családi életet a zsidóságnál találtam. A zsidó a maga családi életébe beleviszi egész fajtája hitét és gondolkodását. [...] És hogyan tanítják egymást, apa és gyermek, gyermek és apa! Csodálatos! Ahogy az apa a kisgyermek kezébe adja a zsidó írást, a könyvet, a zsidó kultúra eszközét és megtanítja becsülni és tisztelni annak íróit és költőit, azt sehol, sehol nem lehet megtalálni. Így lesz azután lehetséges, hogy a zsidó fiatalember úgyszólván az anyatejjel együtt szívja magába a tudást és az intelligenciát.”⁸²

Interjúja végén azon is elgondolkodott, hogy hol tartana, „ha én a zsidóság életét, szenvedéseit és jaját örökítettem volna meg egy zsidó *Elsodort faluban* vagy *Segítség!*-ben”. A sor értelme kétséges, de ha nem is feltétlenül szól a „hálás zsidó témák” művészeti berkekben élő legendájáról, akkor is tudatosítja a zsidóság európai nyomorát. Hasonló gondolatokat fejtett ki Szombati Sándornak adott második interjújában, ahol arról is beszámolt, hogy milyen volt zsinagógában járnia. (Noha állítása, miszerint ez mindössze egyszer történt meg, nem lehet igaz: Vámbéry Rusztemnek elmesélte, hogy már korábban is volt „zsidótemplomban”, ahonnan azonban kimenekült, mert büdösnek találta.⁸³)

Zsidótemplomban egyszer voltam, egy drága felejthetetlen zsidó tanárom kérésére. Hosszúnap volt. Mondhatom megdöbbenő hatással volt rám. Egy pillanatra mintha megéreztem volna ennek a jobb sorsra érdemes fajnak egész tragédiáját. Most persze azt

⁷⁹ SZABÓ Dezső: *A magyar problémák egysége II.*, Előőrs 1928. március 24., 11.

⁸⁰ SZABÓ Dezső: *Az antijudaizmus bírálata* [1938] = *Zsidók a magyar társadalomban. Írások az együttélésről, a feszültségről és az értékekről, 1790–2012*, II., szerk. Komoróczy Géza, Kalligram, Pozsony, 2015, 117, 119, 129.

⁸¹ Szabó Dezsőnek kellett megvédenie a zsidóságot, Egyenlőség 1927. november 5., 4.

⁸² SZOMBATI Sándor: *Szabó Dezső szenzációs nyilatkozata a zsidóságról*, Egyenlőség 1934. március 28., 23.

⁸³ VÁMBÉRY Rusztem: *Künn a farkas, benn a bárány*, Századunk 1930, 155. Ezek mellett fontos látni, hogy korábban Szabó a zsidó vallást és ortodoxiát is támadta írásaiban, lásd SZABÓ Dezső: *A Szózat és Vázsonyi*, A Cél 1919, 213–214; SZABÓ Dezső: *A jogrend felépítése*, A Nép 1921. május 26., 1.

kérdezi: hogyan? Én – és a zsidóság? De én mindjárt felelek is: én mindig elismertem és nagyra becsültem a zsidóság erényeit és értékeit. Mindig csodáltam bennük a tudásszomjat, a családi élet szentségét és azt a tiszteletet, amellyel szellemi nagyjainkra felnéznek. Amikor tanár koromban nem egyszer kirándulni vittem az osztályomat, míg a keresztény fiúk mind a szabadban hancúroztak, veszekedtek és egymást csúfolták, addig a zsidó fiúk percről percre jöttek hozzám új kérdésekkel: ennek a növénynek mi a neve? És ennek? És ennek? A zsidóság tudásszomja csodálatos.⁸⁴

Ezen szavai kétségtelenül hízelgők voltak, ám itt is csak az író változatlan nézeteire mutatnak rá, hiszen hasonló gondolatokat már 1914-ben megfogalmazott Patai Józsefnek írt levelében.⁸⁵ Így hát felmerül a kérdés, hogy utólag szégyellte-e a zsidóságról írt pogromcikkeit. Ezt a kérdést konkrétan fel is tette neki a Zsidó Szemle nevű cionista orgánium 1924-ben. Szabó felelete egyben azt is bizonyítja, hogy maga mennyire nem a zsidósághoz, hanem a liberalizmushoz igazította világnézetét:

Nem bántam meg semmit, semmit, amit eddig írtam. Büszkén állom minden eddigi soromat. Tiszáról és Anatole-ról írott cikkeim kivételével.

– És a *Virradat* emlékezetes vezércikkeit is állja? – kérdeztem.

– Igen, hogyne – sietett a válasszal Szabó Dezső. – Állom, mert a zsidóságnak, ennek a magas kultúrájú népnek rettenetesen sok hibája van. És ezek közül a legsúlyosabb, legvisszataszítóbb az, hogy *mindennek, csak zsidónak nem akar látszani*. Olyan, mint a degenerált, beteg férfi, aki női ruhába öltözik, és minden energiájával azon van, hogy ne vegyék észre rajta azt, hogy ő csak férfi. Szegény, – gondolom mindig, – ha ilyen szerencsétlen, eltévelyedett embert látok – mennyi kárba veszett energiát pazarol el és mennyivel többre jutott volna, ha nem akart volna másnak látszani, mint aminek született. Ilyen a maga népe is. Boldog, ha sikerül kijátszani minket és elrejtetni zsidóságát. Pedig éppen a zsidóknak nem lenne okuk szégyenkezniök őseikre.⁸⁶

Azt is hozzátette, hogy a zsidóknak nem a *numerus clausus* miatt kellene tiltakozniuk, hanem Palesztinába kellene járattatniuk fiaikat a jeruzsálemi héber egyetemre. Mindebben persze az is megmutatkozik, hogy Szabó Dezső nem vetkőzte le azt a felfogást, hogy a zsidóság egy egységes célokért dolgozó faj, és ahogy az imént idézett interjújában, úgy Szombati Sándort is kioktatta arról, hogy egy magyar zsidónak is csak zsidó témákról kellene írnia.⁸⁷ Ugyanígy fogalmazott G. Gerő Lászlónak, Herzl Tivadar írásai magyarra fordítójának, aki 1929-ben kért tőle interjút a Zsidó Szemle számára:

⁸⁴ SZOMBATI Sándor: *Az „elsodort” Szabó Dezső*, Társadalmunk 1934. december 21., 7.

⁸⁵ SZABÓ: *A magyar zsidóság organikus elhelyezkedése*.

⁸⁶ „*Ujra itt a kurzus*”. *Beszélgetés Szabó Dezsővel*, Zsidó Szemle 1924. október 31., 8. Érdemes hozzátenni, hogy máshol kifejtette: Tisza Istvánnal kapcsolatban csak azt bánja, hogy nem volt vele szemben kritikusabb.

⁸⁷ SZOMBATI: *Szabó Dezső szenzációs nyilatkozata*.

Éppen a nyelvet tekintem annak a hídnak, ami Magyarországon a magyarságot a zsidósággal össze tudja kapcsolni, s amely az együttműködést megkönnyíti és kimélyíti. A zsidók magyar nyelvű irodalmát mindig nagy érdeklődéssel olvasom és érdekesnek találom, hogy egy idegen psziché magyar nyelven talál kifejezést. Eleve vissza kell azonban utasítanom minden törekvést, mely zsidósága kendőzésével a magyar irodalom és psziché meghamisítására irányul. [...] Nem tagadom, hogy egyes emberek számára az asszimiláció lehetséges, de egy egész nép számára, Magyarországon félmillió zsidó számára azonban lehetetlen. És azért, mert a zsidók azt mondják, hogy „magyar vagyok”, nem tárhatunk kaput előttük és nem vethetjük oda magunkat, mint a múltban.⁸⁸

Mindehhez még hozzátette, hogy „az asszimiláns zsidó minden fogalom tövében csal”. Fenti nyilatkozata egyértelműen szkeptikus a magyarság zsidó részének magyar mivoltával szemben, de az antiszemitizmus vádját mindenesetre kategorikusan tagadta a kolozsvári Új Kelet zsidó orgánumnak adott interjújában:

Azonnal a dolog lényegére fogok térni, – kezdem. Antiszemita-e Ön?

– Erre itt nem lehet felelni, – válaszol – mert én ennek a szónak: antiszemita, nem ismerem el a jogosultságát. Ha ez egy foglalkozást akar jelenteni, amely szerint bizonyos emberek annak szentelik életüket, hogy a zsidóságot gyűlöljék, éppen olyan hülye mesterségnek tartom, mintha valaki azzal töltené éjjeleit és nappalait, hogy az angolokat, a botokundokat vagy az újjögörögöket gyűlölje. Ha viszont arról van szó, hogy vannak bizonyos problémák a magyarság és a zsidóság együttes életében, akkor természetesen őszintén megmondom, hogy én ezeket a problémákat a saját fajom érdekei szempontjából nézem, de azt is kijelenthetem, hogy megoldásukat az emberi igazság, a kultúra és a demokratikus haladás jegyében kívánom.⁸⁹

Konklúzióként elmondható, hogy ha másban nem, legalább öndefiníciójában megváltoztatta véleményét 1920 óta. Akkor ugyanis a Múlt és Jövő nevű cionista orgánumnak még bátran nyilatkozta, hogy „örülök, hogy intelligens zsidókkal beszélhetek az én antiszemitizmusomról”.⁹⁰ Ettől eltekintve azonban nézetei igen konzekvensek – mindig nagytőke- és nagybirtokellenesek, antiliberalisak és antikapitalisták – maradtak. Joggal mondhatta tehát az újságírói kérdésre, miszerint „pálfordulásokban” utazik-e, hogy: „Nem igaz. 1913 év óta ugyanazt az utat követem. Merem állítani, hogy még senki ilyen egyenes úton nem járt. *A politikai gondolatok soha nem komplikáltak.* Ami annak látszik benne, az csupán taktika.”⁹¹

Bár változtatott korábbi zsidóellenességén, ezt nem azért tette, mert „megvesztegette” volna, vagy – ahogy azt Ballai Ernő, az Egyenlőség publicistája kissé fölényesen megállapította

⁸⁸ G. G[ERŐ]. L[ászló].: „Az asszimiláns zsidó minden fogalom tövében csal...” *Beszélgetés Szabó Dezsővel a Philadelphia-kávéházban*, Zsidó Szemle 1929. november 1., 5.

⁸⁹ *Beszélgetés Szabó Dezsővel antiszemitizmusról, cionizmusról, demokráciáról.*

⁹⁰ SASS: *Három portré.*

⁹¹ *Beszélgetés Szabó Dezsővel antiszemitizmusról, cionizmusról, demokráciáról.* Kovács Dávid szerint kritikával kell kezelni Szabó „egyenes utas” önképét, de általánosságban a kifejezés igaz: KOVÁCS: *Szabó Dezső nemzetszemlélete*, 41.

– a zsidó sajtónak „sikerült” volna „a téves útról eltérítenie” Szabó Dezsőt.⁹² Sokkal inkább az a tétel állja meg a helyét, amelyet Szabó maga is lefektetett már idézett, 1923-as *Rokamból-romantika* című írásában. Eszerint ha korábban túl hevesen támadta is a zsidóságot, azt csupán a „commercial-indusztriális kapitalizmus kizsákmányolásának” letörését célozva tette. Most azonban már látja az „egyetemes problémát”, célpontjaként kiegészítve a „zsidó tőkét” a „fedudális és klerikális nagybirtokkal”.⁹³ 1923 utáni megnyilatkozásai már sokkal közelebb álltak *Az elsodort falu* Farkas Miklósának szavaihoz, miszerint „ha pogrom volna, én dobnám legelőszőr magamat elébe, s az én széttépett testemtől volna először véres a kezük”.⁹⁴ Nyilatkozatai valóban magukban foglalták a faji alapú újraelosztás és a diszkriminatív szociálpolitika elveit, ráadásul nemcsak a zsidósággal, de a később hasonlóképp kifosztást és kitelepítést elszenvedő svábsággal szemben is.⁹⁵

Mindazonáltal kétségesnek tekinthetők azok a publicistai vélekedések, mint amilyen például Rónai Mihály András tollából is napvilágot látott a Népszabadság hasábjain 1989-ben. E szerint a cikk szerint „kétségkívül [létezett egy] egyenes vonal, amely Szabó Dezső lelkiudomári hatásából a gázkamrákig volt húzható”.⁹⁶ Ezen tétel nem Szabó Dezső írásai vagy egzakt nézetei miatt vitatható, hanem módszertani kérdéseket vet fel, melyek külön tanulmányt igényelnének: a vád nevezetesen azt a dilemmát helyezi a történész elé, hogy milyen hatása lehetett egyáltalán egy 1921-es antiszemita nyilatkozatnak az 1944-es deportálásokra. A probléma illusztrálására elég megvizsgálni azt a kérdést, hogy ha Szabónak egy korabeli antiszemita cikke „egyenes vonalat” húz a marhavagonokig, akkor húzott-e hasonló egyenes vonalat Jászi Oszkár 1917-es zsidókérdés-ankétja, vagy bármely antiszemita cikke és kiszólása (melyekből éppen elég akad). A korabeli zsidó közélet példának okáért nem látta másnak őket: a Múlt és Jövő meg is jegyezte Szabó egy kiszólására – amely „zsidó ügyek” követőjeként festette le a bolsevizmussal szimpatizáló Jászit⁹⁷ –, hogy „Jászi sokkal közelebb állt Szabó Dezsőhöz, mint hozzánk”.⁹⁸ Ezen vádak különösen nehezen állták meg a lábukat a szocialista korszak olyan történészeitől, akik párttagságából fakadóan is alapvetően hasonló elveket vallott a szocialista újraosztásról, mint a szóban forgó író.⁹⁹

Szabó *Az elsodort faluja* valóban kiemelkedő munka, mely még a meggyőződéses liberális olvasót is magával tudta ragadni. Bálint Aladár találó szavaival élve: „Szabó Dezső mondatai,

⁹² BALLAGI ERNŐ: *Húsz kemény esztendő*, Egyenlőség 1934. december 22., 5.

⁹³ SZABÓ: *Rokamból-romantika*.

⁹⁴ SZABÓ: *Az elsodort falu*, 335.

⁹⁵ A fajvédő néppárti és szociálpolitikai gondolat holokauszthoz való kapcsolatához hazai példák említésével is lásd UNGVÁRY KRISZTIÁN: *A Horthy-rendszer mérlege. Diszkrimináció, szociálpolitika és antiszemitizmus Magyarországon, 1919–1944*, Jelenkor – Országos Széchényi Könyvtár, Pécs–Budapest, 2012; GÖTZ ALY: *Hitler néppállama. Rablás, faji háború és nemzeti szocializmus*, Atlantisz, Budapest, 2012.

⁹⁶ RÓNAI MIHÁLY ANDRÁS: *A lélekidomár*, Népszabadság 1989. február 18., 15.

⁹⁷ MÁLYUSZ ELEMÉR: *A vörös emigráció*, Attraktor, Máriabesnyő, 2006, 12, 53. A szocialista szakirodalom szerint Jászi „antibolsevista” és „liberális” politikus. Ezek a munkák viszont nem tesznek kísérletet a Mályusz által találónan felhozott idézetekre, melyekben Jászi a tanácsköztársaság támogatására szólítja fel híveit, majd még az emigrációban is Lenint és annak módszereit élteti.

⁹⁸ *Válasz némi ferdtételekre és koholmányokra*, Múlt és Jövő 1919, 6–7.

⁹⁹ Lásd a már korábban említett Nagy Péter esetét. Vö. *Tankönyvháború. Viták a gimnáziumi irodalomoktatás reformjáról a hetvenes-nyolcvanas években*, szerk. Pála Károly, Argumentum, Budapest, 1991, 349–371.

mint ezerszínű sístergő tűzfolyam habjai hömpölyögnek. Nyelve gazdag, minden szava, minden jelzője eleven és halálosan találó.”¹⁰⁰ Szabó lírai zsenijének utóélete fájdalmas csorbát szenvedett a maga végig gondolatlan nyilatkozataival és beszédeivel, melyeket a „forradalmak” és az „ellenforradalom” ideje alatt tett – egyetlen mentségként a Zsidó Szemle is csak azt tudta felhozni, hogy az író „következtesen következetlen”.¹⁰¹ Azonban az Új Kelet újságírójának is igazat kell adni ítéletében, miszerint bármilyen nagy zseni volt is Szabó Dezső, politikával – és hozzá kell tenni: gazdasági kérdésekkel – nem kellett volna foglalkoznia:

„Azzal az érzéssel búcsúzom, hogy egy minden vitán felülálló nagy elméhez kerültem közel, de azzal a bizonyossággal is, hogy ennek a nagy elmének *nem szabadna politizálnia. Rettentetes tévedései vannak.* Amiben igaza van, az a zseni egy-egy sugara, amelyekkel bizonyos dolgokra rávilágít. De ezek a sugarak visszahúzódnak, és az egész gondolattest, amit Szabó Dezsőnek neveznek, önmagába esik, és belülről marcangolja és tépi magát. Mi itt már nem lehetünk jelen. Az elsötétedés olyan félelmetes és komor, hogy nem tudnánk belőle kitalálni.”¹⁰²

A falu gyermekeinek éneklésével végződik az istentisztelet Magyarvalkón

¹⁰⁰ BÁLINT: *Új könyvek. Szabó Dezső: Az elsodort falu*, 108.

¹⁰¹ *Szemle*, Zsidó Szemle, 1920. március 19. 7.

¹⁰² *Beszélgetés Szabó Dezsővel antiszemitizmusról, cionizmusról, demokráciáról.*